УДК 512.145=316.647

З.К. Нургалиева, Э.Р. Яруллина

ТАТАР ТЕЛЕ ҺӘМ ӘДӘБИЯТЫ ДӘРЕСЛӘРЕНДӘ УКУЧЫЛАРДА ТОЛЕРАНТЛЫК ХИСЛӘРЕ ТӘРБИЯЛӘҮ

В статье говорится о том, что толерантность участников образовательной системы в многонациональной школе – одна из самых важнейших условий для нормального развития учащихся. Поэтому уже в начальных классах важно научить детей уважать других. Важно объяснить, что представители другой национальности, расы и религии не хуже и не лучше, а только разные. Уроки татарского языка и литературы дают на это множество возможностей: знакомство с разными обычаями и традициями, чтение произведений писателей разных народов в переводе; на уроках можно проводить групповые работы, где ученики могут помогать друг другу, слушать остальных и т.д. Формирование толерантности должно быть разносторонним и вестись в разных направлениях.

Ключевые слова: уроки татарского язык и литературы, толерантность, начальное образование, многонациональный, групповые работы, воспитание разносторонней личности.

Татарстан – күпмилләтле, төрле дин вәкилләре яшәгән Республика, шул исәптән Казан шәһәре дә шундый ук. Шуңа күрә мәктәпләрдә бер сыйныфта төрле милләттән булган, төрле дингә ышанучы укучылар укый. Кешелек дөньясы яңадан-яңа технологияләр, катлаулы роботлар уйлап тапса да, төрле раса, милләт, дин ваәкилләре арасында идеаль татулык булдыру схемасын төзи алмый. Милли һәм дини сугышлар, төрле милләт, дин, мәдәният кешеләре арасындагы үзара бер-береңне хөрмәт итмәү, террор очраклары турында да еш ишетергә туры килә. Бу фактның җәмгыятьтә нинди дәрәҗәдә кискен торуын Россия президенты В.В. Путин тарафыннан кабул ителгән, милли экстремизмга каршы тору чараларын күздә тоткан «Яшь буынны толерантлык рухында тәрбияләү» программасы да исбатлап тора. Менә шуңа күрә дә укучыларны кече яшьтән үк башкаларны хөрмәт итәргә, башкаларның фикере белән килешмәгәндә дә, үз-үзләрен тыныч тотарга өйрәтергә, ягъни аларда толерантлык хисләре тәрбияләргә кирәк.

«Толерантлык (латин теленнән *tolerantia* – түземлелек, сабырлык, кабул итү, авырлыкны ихтыярый рәвештә кичерү) – социологик термин, дөньяны башкача кабул итүгә, яшәү рәвеше алып баруга, башка төрле тәртип һәм йолаларга түземлелек. Толерантлык битарафлыкка тиң түгел. Шулай ук башкаларның тормыш-яшәү рәвешен кабул итү дә булмый, аның мәгънәсе – башкаларга үз карашлары белән яшәү хокукы бирүдә» [Википедия].

Укучылар белән эшләү тәҗрибәсе күрсәткәнчә, еш кына укучылар башка милләт, диндә булган укучыларга тискәре мөнәсәбәттә булалар. Аеруча алар

беренче сыйныфтан ук бергә булмасалар.

Укучыларга башка мәдәниятнең үзләренекеннән начаррак та, яхшырак та булмавын, бары тик төрле генә булуларын аңлатырга кирәк. Башка милләт, дин, ил йолалары һәм үзенчәлекләре белән танышканда, алар, иң беренче чиратта, укытучының аларга тигез хөрмәт белән каравын сизәргә тиешләр.

Татар теле һәм әдәбияты дәресләре – төрле милләттән булган укучыларда толерантлык хисләре тәрбияләү өчен уңай вакыт, чөнки бу вакытта татарлар гына түгел, рус һәм башка милләтләр дә татар мәдәнияте, сәнгате, тормыш-көнкүреше белән таныша. Укытучының иң беренче бурычы – башкаларның фикерен тыңлый белергә, килешкән очракта да, килешмәгәндә дә сыйныфташыңа карата яхшы мөгамәләне сакларга, үз-үзеңне тыныч тотарга өйрәтү. Шулай ук биремне башкарганда бер-берсенә ярдәм итү, уку кирәк-яраклары белән бүлешү дә – толерант шәхес барлыкка килү өчен беренче шартлар. Төрле милләт вәкилләре укыган сыйныфта татулык урнаштырганнан соң, төрле милләт йолалары, гореф-гадәтләре белән дә таныштырырга мөмкин.

Татар теле һәм әдәбияты дәресләрендә рус мәктәпләре өчен программаларга киемнәр, бәйрәмнәр, ашамлыклар темалары кертелгән. Әлеге темаларны үткәндә укытучы, татар теле дәресләре булуга карамастан, сыйныфтагы милләтләрнең һәркайсы турында да азмы-күпме мәгълүмат бирергә һәм һәрберсенең матур, күркәм якларына игътибар итәргә тиеш. Мәсәлән, «Бәйрәмнәр» темасын өйрәнгәндә Сабантуй, Питрау, Май чабу, Сөмбелә, Хеллоуин кебек танылган бәйрәмнәр турында искә алынса яхшы. Шулай ук алар турында укучыларның үзләреннән дә сөйләтергә мөмкин. Бәйрәмнәр темасын өйрәнеп бетергәч, сыйныфта төрле халыкларның бәйрәм элементларын кертеп, кечкенә генә җырлы-уенлы бәйрәм дә үткәреп була. Билгеле, аны оештыру укытучыдан шактый зур әзерлек таләп итә һәм мондый чараларны бары тик үз эшенә бирелгәннәр генә башкарырга алыначак. Әлеге төр дәрес татар телендә өйрәнелгән лексиканы кабатлау өчен генә түгел, ә укучылар арасында татулыкны ныгыту, дусларны тагын да арттыру өчен дә нәтиҗәле булачак.

Бәйрәм вакытында укучылар бик теләп бер-берсе белән аралашалар, уеннар уйныйлар һәм аннан соң да озак вакытлар бер-берсе белән хисләрен, фикерләрен бүлешәләр, озак вакытлар уңай кичерешләр белән йөриләр.

Әлеге бәйрәмне параллель сыйныфларда укучы берничә төркемдә дә оештырып була. Бу – укучыларның аралашу даирәсен тагын да киңәйтә, ә укытучыларга бергә әзерләнергә, яңа идеяләр табарга мөмкинлек тудыра.

«Киемнәр», «Ашамлыклар» темасын үткәндә дә укучылар күпмедер дәрәҗәдә чагыштырып, төрле мәдәниятләрнең традицияләре турында белем туплыйлар. Казан яки Татарстаныбыз турында сөйләшкән вакытта да анда күп милләтләрнең дус һәм

тату булып яшәүләренә игътибар итәргә, мәчет һәм чиркәүләр, башка дини оешмалар, «Халыклар дуслыгы йорты» турында мәгълүмат бирергә кирәк.

«Киемнәр» темасын өйрәнгәндә зуррак сыйныфларда укучыларны төрле милләт киемнәрен киендереп кунакка чакырырга мөмкин, чөнки хәзерге вакытта мәктәпләрдә төрле иҗади түгәрәкләр эшләп килә һәм милли киемнәрне табу кыенлык тудырмый. Бу укучылар әлеге милли киемнәр белән таныштыралар, шул милләтнең берәр осталыгын күрсәтәләр. Кече яшьтәге укучылар бик кызыксынучан һәм дәресләргә төрле әкият геройларының һәм башка кунакларның килүен бик яраталар.

Татар язучылары һәм шагыйрьләренең әсәрләре арасында рус һәм татар телләрен, милләтләр дуслыгын күрсәткәннәре дә бик күп. Димәк, татар теле һәм әдәбияты дәресләрендә төрле күнегүләр, биремнәр әзерләгәндә аларны уңышлы кулланырга була. Мисал өчен, иң гади һәм җиңел шигырь текстын укытучылар дәрес башында башлангыч сыйныфларда исәнләшү төре буларак кулланалар:

Татарча да яхшы бел,
Русча да яхшы бел.
Икесе дә безнең өчен
Иң кирәкле, затлы тел.

Бу ысул да билгеле бер дәрәҗәдә толерантлык сыйфатларын үстерүгә ярдәм итә.

Татар әдәбияты, әдәби уку дәресләрендә төрле халыкларның тәрҗемә әсәрләре белән танышуга да урын бирү әһәмиятле, бу – укытучының һәркемнең шәхси үзенчәлекләрен исәпкә алуын күрсәтә, укучыларда төрле халыкларга карата соклану хисләре тудырырга булыша.

Алдарак билгеләп үткәнчә, толерантлык – башкаларның фикерләрен тыңлый белүдән башлана. Бу уңайдан татар теле һәм әдәбияты дәресләрендә төрле фикер алышулар, дискуссияләр, проектлар методын тормышка ашыру ярдәм итә. Моннан тыш, укучыларны төркемнәргә бүлеп, төрле уеннар уйнатканда яки биремнәр башкару да уңышлы эш төрләреннән санала. Болай эшләгәндә укучы үз фикерен курыкмый әйтергә, башкаларны тыңлый белергә өйрәнә.

Яшь буында толерантлык формалаштыру күпкырлы булырга һәм төрле юнәлешләрдә алып барылырга тиеш. Башкаларга карата толерантлык хисе – бигрәк тә дини төрлелек буенча – авырдан формалаша. Дини карашлар төрлелеге буенча башкаларныкы чит, начар әйбер итеп карала. Әнә шул «чит» дигән төшенчәне «башка» дигән төшенчәгә алмаштырырга кирәк. Иң гади мисал: ай яки тәре формасындагы кулоннар тагу ул – шакмаклы яки сызыклы күлмәк кигән кебек кенә һәм ул кеше читкә кагылуга сәбәп була алмый. Моны укучыларга аңлату бик катлаулы әлбәттә. Шуңа күрә төрле милләт вәкилләре укыган сыйныфларда укытучы дини, милли темага караган фикерләргә аеруча сак булырга, укучыларның тәртибенә, үзара мөнәсәбәтенә бик игътибарлы булырга тиеш.

«Кошлар кебек һавада очарга, балык кебек су астында йөзәргә өйрәнгәч, хәзер безгә бер генә нәрсә җитми: кеше кебек җирдә яшәргә өйрәнү», – дип яза Б. Шоу. Чыннан да, хәзерге җәмгыятьтә кешеләр арасында бер-берсенә карата битарафлык яки тупаслык, мәрхәмәтсезлек белән еш очрашабыз. Кайчагында урамда барганда ярдәм сорап мөрәҗәгать итүләрен дә ишетмәүчеләр, ишетмәмешкә салышучылар күп. Кимчелекле кешеләргә, кыяфәтләре буенча аерылып торучыларга, башка дин, милләт, мәдәният вәкилләренә мыскыллап караучыла да аз түгел. Милли һәм дини низаглар турында да еш ишетәбез. Шуңа күрә балаларны кече яшьтән толерантлы шәхес итеп тәрбияләүгә зур әһәмият бирергә һәм бу эшкә һәркем, шул исәптән татар теле һәм әдәбияты укытучылары да үзләреннән өлеш кертергә тиешләр.

Әдәбият

Битянова М. Радужный камень: Игра на развитие толерантности для уч-ся 3–4 классов / М. Битянова, И. Вачков // География, 2002. № 35. С. 14–18.

Җәләлиев Ш.Ш. Милли тәрбия нигезләре: татар урта гомуми белем бирү мәктәпләре, педагогия колледжлары, училищелары өчен уку ярдәмлеге. Казан: Мәгариф, 2003. 149 б.

Мирнова Е.О. Развитие толерантности в раннем и дошкольном детстве // Возрастные особенности формирования толерантности. Труды по социологии образования. Т. 8. Вып. 14 / под ред. В.С. Собкина. М.: Центр социологии образования РАО, 2003. 208 с.

Риэрдон Б. Э. Толерантность – дорога к миру. М.: Бонфи, 2001. 304 с.

Шишова Т. Лечение сказкой // Сельская школа. 2004. № 2. С 104–107.

Хуҗиәхмәтов Ә.Н. Педагогика: педагогик уку йортлары, көллиятләр, гимназияләр, лицейлар өчен уку әсбабы. Казан: Матбугат йорты, 1998. 504 б.

Шаймарданов Р.Х., Сибгатуллин Р.Г. Татарская народная педагогика. Казань: Дом печати, 2000. 392 с.

https: // ru. wikipedia. Org / wiki

Нургалиева Зөһрә Камил кызы,
Казан шәһәре 121 нче лицееның
татар теле һәм әдәбияты укытучысы
zuhra-fanzil@mail.ru

Яруллина Эльза Равил кызы,
Казан шәһәре 121 нче лицееның
башлангыч сыйныфлар укытучысы
ravilevna3008@yandex.ru